

Андрій Випасняк

**ОСОБЛИВОСТІ ТРАДИЦІЙНИХ
ГОСПОДАРСЬКИХ БУДІВЕЛЬ
УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ
ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – 30-Х РР. ХХ СТ.:
ЕТНІЧНІ РИСИ І ЛОКАЛЬНА СПЕЦИФІКА**

Традиційні господарські будівлі – важливий складовий елемент української матеріальної культури. У кожному етнографічному регіоні України вони мають свої особливості. Тому в основі дослідження даної проблематики стоїть таке наукове завдання: з'ясування ролі традицій, в першу чергу будівельних, у господарському комплексі українського населення Східної Галичини в кінці ХІХ – 30-х роках ХХ століття.

Дана проблематика вагомо розроблялася такими науковцями 70-х рр. ХХ – початку ХХІ ст., як А. Данилюк [13; 14; 15], М.Могитич [23; 24], Р.Сілецький [29; 30], Р.Радович [28]. У їхніх працях висвітлюються різні аспекти вивчення традиційного господарського комплексу українського населення різних етнографічних регіонів. Окремі аспекти даної тематики порушувались ще у працях таких вчених кінця ХІХ – початку ХХ ст., як І.Франко [34], Р.Кайндль [17], В.Шухевич [35]. Серед сучасних українських дослідників-етнологів слід згадати М.Мандибуру [20; 21; 22], М.Тиводара [21; 22; 31], М.Гладкого [12], котрі у своїх дослідженнях про скотарство звертали особливу увагу на особливості господарського будівельного комплексу для утримання домашніх тварин загалом і великої рогатої худоби (далі – ВРХ) зокрема.

Метою даної статті є з'ясування специфіки та особливостей господарських будівель в період кінця ХІХ – 30-х років ХХ ст. на території Східної Галичини в господарствах українського населення, його значення і ролі, призначення, стан технічного облаштування.

Важливим є вивчення особливостей традиційних господарських будівель в українського населення низинних районів Східної Галичини. На сьогодні це питання є недостатньо дослідженим і потребує більшої уваги з боку вчених.

Господарські побудови Східної Галичини не відзначались різноманітністю і багатством форм. Селянська садиба була своєрідною замкнутою системою, яка виробляла все необхідне для свого повноцінного існування. Тому не дивно, що до цієї системи, окрім хати, входили й інші споруди господарського призначення, котрі були функціонально пов'язані між собою. Деколи зв'язок між спорудами був не лише функціональним, але й буквального, адже часто хата, стодола і стайня знаходились в одному приміщенні. Так, у с. Нижній Струтин Рожнятівського району на початку минулого століття жилий будинок складався з великої кімнати, комори і великих сіней. Також до хати прибудовували стодолу або стайню [26, 11].

Крім хати, на території садиби знаходилися різні господарські забудови. Їх традиційно поділяють на декілька груп: для утримання свійських тварин і птиці, зберігання продуктів сільського господарства, розміщення реманенту й транспортних засобів. Причому кількість і величина цих будівель залежали від рівня заможності власника, типу господарських занять, яким він надавав перевагу. До таких зараховуємо стайню, стодолу, комору тощо [33, 116; 18, 430].

Майже по всій Україні неодмінною господарською спорудою є комора. Зазвичай комора разом з хатою становила єдину споруду, про що уже говорилося вище, але у заможних селян часом комора будувалась окремо від хати. Комора виконувала функції складу зерна, різних харчових припасів, полотна, одягу, взуття та інших речей господарського призначення [18, 430]. За свідченням жителя с. Добринів Рогатинського району Івано-Франківської області Петра Паснака, у коморі готувалась гаряча їжа для худоби. Тут запарювали січку, готували пійло. На подвір'ї зазвичай був колодязь, або криниця (кирниця – на Опіллі) [4].

Про традиції побудови селянської садиби, її склад дізнаємося не лише із численних наукових досліджень, але й зі спогадів про рідне село відомих діячів культури, котрі прагнули увічнити в історії окремі здобутки минулого. Так, Іван Франко, змальовуючи багківську садибу, згадував, що житло було у центрі садиби і оточувалося оборами – частинами двору для худоби і птиці. Обора включала такі споруди: шопа, кузня, криниця, стайня і стодола (переважно розміщувались під одним дахом). З-посеред господарських будівель селянської садиби, змальнованої І. Франком, найбільш важливими і найбільш поширеними у Східній Галичині є стодола і стайня.

Стайня (на більшості території України – “хлів”, на Поліссі – “одрина”) – для утримання худоби. Стайню будували з тих самих мате-

ріалів, що і хату. Худоба утримувалася біля драбини для сіна і жолоба на дерев'яній "причі" – піднятому над підлогою ліжку з дошок. На горищі стайні зберігають сіно [32, 309]. У с. Добринів Рогатинського району Івано-Франківської області *стайня*, в основному, поділялася на дві частини. З однієї сторони знаходилося стійло для корови, теляти, з протилежної – куча для свині і "банти" для курей. Паралельно зі стійлом худоби був невеликий рівчак, по якому сходила гноївка. Перед тваринами був жолоб, а на жолобі – драбина, за котру вкидали корм для корови. Стайні переважно будували із каменю, так як в цьому регіоні були великі поклади вапняку. Також будувались дерев'яні будівлі, в яких переважно дерев'яною була лише основа. На зиму стіни стайні утеплювали. Це називалося "загатою". Утеплювали сухим листям дерев. Двері стайні утеплювали соломом, з якої з допомогою шнурків виплітали солом'яні накидки, т. зв. "мати" [10].

Цікавим є той факт, що у с. Великий Ключів Коломийського району Івано-Франківської області, в середині і наприкінці XIX ст., за свідченнями старожилів, стаєнь взагалі не було. Взимку корови і вівці стояли під якоюсь покрівлею на чистому повітрі [15, 113].

За свідченнями Марії Прокопів, жительки с. Сваричів Рожнятівського району, до кінця 30-х рр. XX ст. у Рожнятівському повіті стайні були розділені. Окремо стояли коні, окремо корови. Як для тих, так і для інших були яслі, куди клали сіно. Окремо знаходилась возівня, де зберігали вози, плуги, борони, колісничку, "упріж" (хомут, подушка, щоб не давив хомут; віжки; орчик). У стайні, де була корова, розміщувалась кучка для свиней, а кури сиділи в сінях під піччю [5].

На Покутті, за свідченнями Катерини Михайлюк, жительки с. Чернелиця Городенківського району Івано-Франківської області, стайні будувалися з каменю. У них тримали відгороджено одне від одного коней, овець, кіз і корів. Взимку у стайні тримали і свиней, а влітку – у карнику. Для гноївки у стайні було зроблено спеціальну яму, куди вона стікала. У стайні також тримали реманент (шувлі, гралі, ножиці (якщо в господарстві були вівці), мітли тощо) [6]. На Галицькій Бойківщині також зберігали реманент у стайні.

Як бачимо, на Опіллі стайня мала вужче, ніж на Покутті чи на Галицькій Бойківщині господарське призначення – тільки для утримання худоби, адже для зберігання різного роду реманенту була виділена окрема комірчина, тоді як на Покутті все розміщувалося в одному приміщенні. Також зі свідчень респондентів випливають

і відмінності утримання свиней. У більшості регіонів Східної Галичини їх утримували разом із ВРХ взимку, а влітку – окремо в карнику разом з птахами. Проте заслуговують на увагу свідчення мешканця с. Вербів Підгаєцького району Тернопільської області Зіновія Іванціва. Він згадує, що на цій території (Галицьке Поділля) були окремі будівлі для свиней – “кучі”, які робили з ліщини. З цього ж дерева робили й “кошари” для овець [7].

Існування такого типу будівлі підтверджує і дослідник господарських споруд Архип Данилюк, котрий відзначає, що споруди, в якому під одним дахом знаходяться житлові і господарські приміщення, притаманні переважно для сіл Турківського і Старосамбірського районів. Важливо, що тут одна будівля включала більшу кількість приміщень: комору, хату, стодолу, стайню, шопу [15, 76]. Це було пов’язано з великими злиднями, в яких жило селянство. За свідченнями Марії Мацьків, уродженки с. Підбереж Долинського району Івано-Франківської області, стайня була продовженням хати. Двері з хати прямо вели до стайні [8]. Та Іван Франко у науковій розвідці “Етнографічна експедиція на Бойківщину” дає інше пояснення розміщенню в одній будівлі приміщень різного господарського призначення: “Бойко дивиться на речі з погляду користі і доцільності. Спосіб будування житла дозволяє йому взимку мати всю худобу, так би мовити, біля себе, під одним дахом, господар має змогу, не переступаючи порога свого житла, зсередини зачинити всі двері” [34, 87]. Доцільно також навести слова відомого українського економіста кінця XIX ст. В.Навроцького, що “часто буває важко розібрати, де стайня, а де житло для сім’ї: багато селянських родин живе разом з телятем, підсвинком, квочкою на яйцях і гусятами” [25, 18].

Стодола (на Київщині – “клуня”, у Карпатах – “боїще”, на Поліссі – “тік”, “ток”) в українських господарствах завжди використовувалась як будівля для обмолоту, сушіння і збереження снопів пшениці, жита, ячменю, соломи [18, 430; 11, 202]. Це допоміжне приміщення, пов’язане передусім зі зберіганням і виготовленням їжі для корів, коней та ін. Найчастіше стодола була поділена на дві частини: перша займала 1/3 або 1/4 частину всієї площі стодоли і називалась *перерубом*. Назва походить від того, що ця частина була відділена невисокою перегородкою, так що можна було просто перелізти туди. Там зберігався сухий корм на зиму. В іншій, більшій частині стодоли стояли січкаря, ступа, жорна, цебрик та інший реманент для приготування їжі тваринам. Готувалась їжа в основ-

ному рослинного походження, яку необхідно було подрібнювати [4; 27, 290].

До господарського комплексу обов'язково входили «шопи» – навіси, відкриті з одного боку будівлі для складання дров, сільсько-господарського знаряддя. Для возів і саней зводили спеціальні приміщення – возівні чи колешні [18, 431]. У шопі зберігалися в основному сухі корми (сіно, солома, кукурудзянка) для зимової годівлі тварин. Важливою частиною господарського будівельного комплексу була повітка для зберігання дров, сільськогосподарського реманенту, возів. Карник в основному використовували для виведення курей, хоч іноді там могли утримуватися й свині.

Як правило, великих площ сягали в пропорції щодо території двору хліви (у Карпатах «кошара», на Прикарпатті – «стайня») для утримання худоби. Стайні заможних власників також відзначалися великими розмірами. Так, наприклад, парох с. Угринківці В. Нанасин у листуванні з станіславським єпископським ординаріатом 6 січня 1927 р. писав, що на вилучені від продажу ерекційного поля кошти збирається звести стайню із п'ятьма відділеннями розмірами 6x23 м [3, 83].

Зазвичай значних розмірів сягали клуні (у Карпатах побутує назва «боїще», на Прикарпатті – «стодола»). У них знаходився тік, на якому обмолочували збіжжя, а також засторонки, де тримали снопи пшениці, жита чи соломи. Крім господарського призначення, такі приміщення часто були місцем для виступів аматорських гуртків, сільських хорів, тобто до певної міри відігравали роль культурно-просвітніх установ.

Окремі уявлення про величину подібних споруд на подвір'ї священника дозволяє створити угода, укладена 1 червня 1925 р. між парафіяльним комітетом з питань будівництва та майстром В. Сасвичем у с. Уст'є Зелене на Станіславщині. Документ передбачав будівництво стодоли площею 170 м кв. на бетонному фундаменті, яка мала містити дві засіки, тік для молотьби збіжжя, а також відгороджену стіною із дощок возівню, два входи, горище [2, 35].

Оскільки в розпорядженні духовенства перебували значні земельні площі, що у свою чергу вимагало відповідних господарських забудов, деякі стодоли могли сягати в довжину понад 20, а в ширину – 10 м [1, 51].

Повсюдно в Східній Галичині корів випасали переважно в околицях села, тобто на сільських випасах. Весною і восени в межах села випасалась майже вся худоба. Ввечері худобу повертали в

село, але в обід вона відпочивала на стоїщах. Сюди в час обідньої перерви жінки приходили доїти корів, овець, кіз, а надоєне молоко відносили в село. На таких стоїщах пастухи будували для себе захисток від дощу і спеки. При його влаштуванні підбирали чотири дерева з густою кроною, які своїми стволами утворювали прямокутник. Між стволами прив'язувались мідні дрючки, що створювали плоску прямокутну основу даху. На дрючки накладали ряд палок, а поверх них настеляли густий шар гілок і листя, а потім ще накривали корою. Тобто накривалась стріха, а боки не закладались. Інколи три боки такого захистку [буди] закладали хмизом, а один – залишали відкритим і використовували як вхід.

У гірських регіонах Східної Галичини в досліджуваний період ведення пастівницького скотарства вимагало досить тривалого проживання пастухів на значних відстанях від постійних поселень. В окремих районах вони проживали на віддалених полонинах чи рівнинних пасовиськах, а в інших – на сільських випасах в межах кадастрів сіл. На пасовищах влаштовувались стоїща, які ставали центром життя і господарської діяльності пастухів на час сезону випасу. Таке стоїще [стійбище], як і весь господарський комплекс ведення відгінного та вигінного скотарства в Східній Галичині, відоме під назвою «салаш». Це слово мало дуже широке значення. Ним позначали комплекс господарських і житлових побудов [стоїще, стійбище], філіал селянського скотарсько-землеробського чи скотарського господарства з комплексом господарських і житлових побудов у межах кадастрів села та поза його межами, комплекс господарсько-житлових побудов на віддалених ґрунтах чи місцях зимування худоби [«зимарка», «зимівка», «зимовий салаш»], господарські і житлові побудови на віддалених луках чи ораницях, систему ведення відгінного пастівницького скотарства, літній табір [стоїще] для ялової худоби в межах кадастрів села чи на віддалених степових випасах, стадо всіх тварин на випасах, місце ночівлі худоби і пастухів, місце відпочинку і ночівлі подорожуючого і т.д. Навіть зміну місця стоянки, відпочинку чи ночівлі не лише худоби і пастухів, а будь-якого подорожуючого часто позначали словом «пересалашуватися» [20; 31].

На основі поданого матеріалу можна зробити висновок, що традиційні господарські будівлі в українського населення Східної Галичини в період кінця XIX – до кінця 30-х років XX ст. пройшли поступовий технічний прогрес, паралельно з розширенням свого функціонального призначення. Водночас господарські будівлі збе-

рігали свою традиційну особливість у різних етнографічних регіонах досліджуваної території, що відобразилось, наприклад, у відмінних назвах ідентичних господарських споруд.

Джерела та література

1. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 504 (Станіславська греко-католицька консисторія, м. Станіславів, 1788 – 1939 рр.). – Оп.1. – Спр.840 (Листування з парафією села Коцюбинці про видачу дозволу на продаж церковної землі і про ремонт парафіяльних будинків, 1922 – 29 серпня 1937 рр.).
2. ДАІФО. – Ф. 504. – Оп.1. – Спр. 944 (Листування з парафією Уст`є Зелене з питання продажу церковної і розвитку парафіяльних будинків, 1 березня 1925 – 29 серпня 1939 рр.).
3. ДАІФО. – Ф. 504. – Оп.1. – Спр. 945 (Листування з парафією села Утринківці з питання продажу церковної землі і ремонту парафіяльних будинків, 4 вересня 1925 – 14 березня 1936 рр.).
4. Науковий етнографічний архів Прикарпатського університету ім.В.Стефаника (далі – НЕАПНУ). – Ф. 1 (Рукописні матеріали). – Оп.3. – Спр.4 (Свідчення Паснака Петра Миколайовича, 1930 р.н.; місце народження с.Добринів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.; освіта 7 класів; пенсіонер; проживає за адресою: с. Добринів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл., вул. Шкільна 5. Записано Випасняком А.І. 14.07.2006 р. у с.Добринів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.).
5. НЕАПНУ. – Ф. 1. – Оп.3. – Спр.5 (Свідчення Прокопів Марії, 1923 р.н.; народилася у с.Сваричів Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.; освіта: 2 класи польської школи; пенсіонер; проживає за адресою: с.Сваричів Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл., в. Сибір. Записано Випасняком А.І. 5.08.2006р. у с.Сваричів Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.).
6. НЕАПНУ. – Ф. 1. – Оп.3. – Спр.7 (Свідчення Михайлок Катерини Степанівни 1932 р.н.; народилася у с.Чернелиця Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.; освіта: середня спеціальна, агроном; пенсіонер; проживає за адресою: с.Чернелиця Городенківського р-ну Івано-Франківської обл., в.Українська 19. Записано Випасняком А.І. 08.10.2006р. у с. Чернелиця Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.).
7. НЕАПНУ. – Ф.1. – Оп. 3. – Спр. 8 (Свідчення Іванціва Зеновія Йосиповича, 1932 р.н.; народився у с.Вербів Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.; освіта вища педагогічна (спеціальність “Біологія і хімія”); пенсіонер; проживає за адресою: с.Вербів Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. Записано Випасняком А.І. 13.12.2006р. у с.Вербів Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.).

8. НЕАПНУ. – Ф.1. – Оп.3. – Стр.13 (Свідчення Мацьків Марії Григорівни 1934 р.н.; народилася в с.Підбереж Долинського р-ну Івано-Франківської обл.; освіта: середня спеціальна – бухгалтер; пенсіонер; проживає за адресою: м.Болехів вул. Довжанська 22. Записано Випасняком А.І. 02.12.2007р. у м.Болехів Долинського р-ну Івано-Франківської обл.).

9. НЕАПНУ. – Ф.1. – Оп.3. – Стр.14 (Свідчення Мацьківа Богдана Семеновича 1925 р.н.; народився у с.Долішнє Стрийського району Львівської області; освіта: середня спеціальна – товарознавець; пенсіонер; проживає за адресою: м.Болехів вул. Довжанська 22. Записано Випасняком А.І. 02.12.2007р. у м.Болехів Долинського р-ну Івано-Франківської обл.).

10. НЕАПНУ. – Ф.1. – Оп.3. – Стр.16 (Свідчення Соколовського Павла Михайловича 1928 р.н.; народився в с.Добринів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.; освіта: Духовна семінарія; парох УГКЦ Успіння Пресвятої Богородиці у с.Добринів. Проживає за адресою: с.Добринів вул. Гірка. Записано Випасняком А.І. 9.12.2007р. у с.Добринів Рогатинського району Івано-Франківської області.).

11. Гетьман І. Історія села двох братів (Братківці). – Івано-Франківськ, 2002.

12. Гладкий М. Традиційне скотарство населення українського середнього Полісся (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2004.

13. Данилюк А. Народні будівельні традиції // Народна творчість та етнографія. – 1986. – №1.

14. Данилюк А. Українська хата. – К., 1991.

15. Данилюк А. Шляхами України: Етнографічний нарис. – Львів, 2003.

16. Етнографія України: Навч. посібн. / За ред. проф. Макарчука С.А. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – Львів, 2004.

17. Кайндль Р.Ф. Гуцули. – Чернівці, 2003.

18. Лозко Г. Українське народознавство. – К., 2004.

19. Макарчук С. Історико-політичне та етнографічне районування України: питання співвіднесеності // Народознавчі зошити. – 2001. – №3.

20. Мандибура М. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини ХІХ – 30-х років ХХ ст. Історико-етнографічний нарис. – К., 1978.

21. Мандибура М., Тиводар М. Тваринництво // Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987.

22. Мандибура М., Тиводар М. Тваринництво // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987.

23. Могитич І.Р. Жилые и хозяйственные постройки на полонинах Гуцульщины // Карпатский сборник. – М., 1972.

24. Могитич І.Р. Полонинське будівництво // Народна архітектура Українських Карпат ХV – ХХ ст. – К., 1987.

25. Навроцький В. Географічно-статистичні та статистико-економічні праці. – Львів, 2004.
26. Нижній Струтин. Історичні нариси / Упорядник М.М.Семків. – Івано-Франківськ, 1998.
27. Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого і сучасного: у 4-х томах. – Львів; Нью-Йорк, 1935. – Т.ІІ.
28. Радович Р.Б. Традиційне житлово-господарське будівництво українців північно-західної Галичини і південно-західної Волині другої половини ХІХ – початку ХХ століття: Етнічні риси і локальна специфіка: Автореф. канд. іст. наук. – Львів, 2007.
29. Сілецький Р. Сільське поселення та садиба в Українських Карпатах ХІХ – початку ХХ ст. – К., 1994.
30. Сілецький Р. Традиційна архітектура // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. У 4-х томах. – Львів, 2006. – Т.ІІ: Етнологія та мистецтвознавство.
31. Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: історико-етнологічне дослідження. – Ужгород, 1994.
32. Українське народознавство / За ред. С.П. Павлока. – К., 2004.
33. Українська родина: Родинний і громадський побут / Упор. Л.Орел. – К., 2000.
34. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Франко І. Збір. творів. У 50-ти томах. – К., 1982. – Т.36.
35. Шухевич В. Гуцульщина. Ч.1. // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1899. – Т. 2.